

Pamir Yaylası'ndan Ulupamir Köyü'ne: Kırgızlarda Sosyo-Kültürel Yaşam ve Mekânın Dili

Mine Baran*

Öz

Kırgızlar, Türk tarihinin bilinen en eski boylarından biridir. Bir bölümü, Pamir yaylasından Pakistan'a göç ederek Malatya ve Van illerine geçici olarak yerleştirilen ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından Van'ın Erciş ilçesine bir köy inşa edilerek kalıcı yerleşimleri sağlanan Kırgız Türkleri, 29 yıldır bir arada yaşadıkları bölge halkıyla kaynaşmakta ve Kırgız kültürünü değişen yaşam koşullarına rağmen devam ettirmektedir. Ancak, Pamir'den Ulupamir'e uzanan göçün etkileri ve değişen yaşam koşulları, bu serüvende büyük acılar çekmiş bu topluluğun geçmişe ait izlerini silmeye başlamıştır. Kırgız Türkleri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmakla beraber, bunların çoğu tarih, sanat, edebiyat gibi konuları içermekte, yaşam mekânları derinliğine araştırılmamaktadır. Oysa yaşanan mekânlar, içindeki kullanıcıların yaşam kültürünü ve o topluluğun geçmişine ait izleri taşır.

Çalışmanın amacı, Türk tarihinde özel bir yeri olan Kırgızların, Pamir yaylası ve Ulupamir köyü arasındaki sosyo kültürel özelliklerini, yaşadıkları mekânsal çevreler aracılığıyla belirlemek, kaybolan/kaybolmakta olan /devam eden, kültürün izlerini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler

Kırgızlar, Pamir yaylası, Ulupamir köyü, çadır, boz-üy, mekân

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi – Diyarbakır / Türkiye
mbaran40@gmail.com

1. Giriş

Kırgızlar, en az karışmış grup olarak Türklerin önemli halklarından. Bu halk, Kuzey Sibiry ve Orta Asya'da yerleşmiş çeşitli gruplardan oluşmaktadır. Kırgız etnoniminin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Liget'i'nin ifadesine göre bu ad, "kır" ile "gez" kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır (1925: 235-249). Pulleyblank, makalesinde Kırgız ismi için kırk kabileler topluluğuna atıfta bulunarak, eski bir çoğul eki olan -iz- ile birlikte, Kırgız adını kullanmıştır (1990: 98-108).

Kırgızların bir bölümü, 1955-1982 yılları arasında Afganistan'dan Pakistan üzeri göç ederek Anadolu topraklarına yerleşmiştir. Türkiye'li Kırgız Türkleri'nin çoğunlukla yaşadıkları yer Ulupamir köyüdür. Buradaki Kırgız Türkleri Van'ın Erciş ilçesine bağlı olarak yaşamakta, hiç yılmadan öz kültürlerini devam ettirmeye çalışmaktadırlar (Dor 1988: 348, Pekacar 1997: 1299).

Bu çalışmada yöntem olarak, Pamir'den Ulupamir köyü'ne uzanan kültürel mirasın etkisi belirlenmeye, bir başka deyişle yaşanan mekânlar aracılığıyla geleneksel göçebe Türk kültürünün etkisi, yakalanan ipuçlarından hareketle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırmada, öncelikle konu ile ilgili literatürden faydalanılmıştır. Ulupamir köyü ile ilgili bölüm, Haziran 2011 tarihinde yerinde gözlem yapılarak araştırılmış, Pamir yerleşimi için sözlü tarih ve anket çalışması yapılarak (Ulupamir'deki yaşlılar ile) yöresel yaşam ve mekânlar (geleneksel çadırlar) incelenmiştir.

2. Küresel Rüzgârlarla Değişen Sosyo-Kültürel Yaşam ve Kırgızlar

Kırgızların en önemli zenginliklerinden biri halk kültürüdür. Yüzyıllardır kendi topraklarında yaşamakta olan farklı milletlerin kültürlerini algılayarak gelişen Kırgız kültürü, bulunduğu coğrafyadan da etkilenerek, değişikliği ve derinliği ile ayırt edilmektedir. Pamir'den Ulupamir'e uzanan göçün etkileri ve değişen yaşam koşulları, bu serüvende büyük acılar çekmiş bu topluluğun geçmişe ait izlerini silmeye başlamıştır.

2.1. Pamir Yaylası

Pamir, yüksek tepelerde, yeşil yamaçlarda yaz, kış eksik olmayan karlı zirvelerin adıdır. Bu coğrafya, ismiyle bütünleşen, Kırgız Türklerinin ata yurdudur. Pamir, 7 bin metrelik yüksekliğe sahip birden fazla dağı içeren bir bölgenin adıdır. Pamir Yaylası, Asya'daki yüksek dağların bir arada toplandığı "Asya'nın Damı" ve "Dağların Atası" olarak adlandırılan bir yerleşim bölgesindedir. Doğu Türkistan, Afganistan ve Pakistan'a sınırı olan Pamir, hala bu üç ülkenin sınırları içinde bulunmaktadır. Pamir yaylası oldukça soğuk bir iklimin hüküm sürdüğü ve hayvancılığın en önemli

geçim kaynağı olduğu yerdir. Tarihte bir kısmı Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiş, kalan kısım ise Afganistan toprakları arasında yer almaktadır. Yaşadıkları coğrafyalarının küçüklüğü ve nüfusunun azlığı şaşırtıcı olmalıdır (Erdem 2000). Afganistan Pamiri'ndeki Kırgız Türklerinin nüfusu hakkında çok farklı rakamlar (2000'den 100.000'e kadar değişen) verilmektedir. Son siyasî sınırlar çizilmeden önce bütün Pamir bölgesinde halk, hür göçebe hayatı yaşamaktaydı. Pamir bölgesi, Sovyetler Birliği-Afganistan-Çin arasında stratejik bir bölgede yer almaktadır. Kırgız halkı, çeşitli savaşlar ve karışıklıklar etkisiyle sürekli olarak yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Kırgız kafilesinin ilk göçü 1930'da başlar. İlk olarak Doğu Türkistan'a göç eden Kırgızlar, 1932, 1933 yıllarında Ruslar'ın Türkistan'a girmesiyle Pamir'e geri dönmek zorunda kalırlar. Bunu 1950'lerde tekrar Doğu Türkistan, bir süre sonra da Pamir göçü izler. 1977-1978 yıllarında Pamir'den 1500 civarında Kırgız Türk'ü komşu ülke Pakistan'a doğru yola çıkarlar. Ancak iklimsel ve kültürel adaptasyon sürecinde yaşanan sıkıntılardan dolayı, dört yıl sonra Türkiye'ye gelme kararı alırlar (Keskin 2003: 32-38). Bir bölümü halen Pamir'de zorlu yaşam koşullarına direnmeye çalışsa da büyük bölümü dünyanın birçok yerine göç etmişlerdir. Yapılan araştırmalar, Afganistan'dan 1300 Kırgız'ın çıktığını, bunlardan 100 kişinin Pamir'e geri döndüğünü, Türkiye'ye ise 1138 kişinin geldiğini (1982) bildirmektedir (Dor 1988: 20-24). Türkiye'ye göç edenlerin büyük bölümü önce Van'ın Karagündüz köyü'ne yerleştirilmiş, ancak köy yeterince büyük olmadığından, daha sonra göç ettikleri coğrafyaya uygun olan ve yeniden inşa edilen Erçiş ilçesine bağlı Ulupamir köyü'ne yerleştirilmişlerdir (Dor ve Zhenhua 1995).

2.2. Kırgız Kültürü

Kırgız kültürü “Göçebe Yaşamı”ndan büyük oranda etkilenmiş ve kültürün oluşmasında büyük rol oynamıştır. Göçebe Kırgızlar, yazları ırmak kenarlarındaki ovalarda yaşar, kışları ise dağ yamaçlarına taşınırlar. Göçebe yaşamın etkilerini yaşamın her kesiminde (ev, aile, yerleşme, örf ve adetler) görmek mümkündür (Barthold 2002: 99). Aile bütün olarak çadırlarda göçebe hayatına uygun olarak yaşamıştır. Ailenin erkek çocuğu büyüyüp evlilik çağına geldiğinde babası tarafından yeni bir çadır yapılmış ve yaşam bu şekilde devam etmiştir (Seyfioglu 2001: 28).

Geleneksel Kırgız kültürünün oluşmasında “Manas Destanı'nın” da büyük etkisi olmuştur (Gömeç 1999). Kırgızlar, tarih boyunca, destanları aracılığıyla, örf ve âdetlerine ayrı bir önem verir ve nesilden nesile aktarırlar. Bu halk, bir yerden bir yere ister at, ister deve sırtında kolayca taşınabilen, kurulan ve toplanabilen “Boz-Üy” (Boz ev) ismini verdikleri kıl çadırın

gerçek sahipleridir. Göçebe Kırgız toplumunda kadının önemli bir yeri vardır. Çocukların eğitiminden, Kırgız çadırının kurulup sökülmesine kadar, yaşanan mekân ve ihtiyaçlar kadından sorulmuştur. Birçok gelenek, dinsel ve doğüstü güçlere olan inanışlarla ilgilidir (evlenme, isim verme, saç kesme vb.). 'Terme teer' denilen güzel renkli elbise parçalarını kullanmaları geleneklerinin başlangıcını teşkil eder. Kırgızların önemli özelliklerinden biri de misafirperverlikleridir. Misafir şerefine elde kalan son koyun dahi kurban edilir. Aile gelenekleri birçok kuşağın bilgeliğini kendinde toplamıştır. Yüksek ahlaki değerler, ister yaşlı insanlara karşı saygıda olsun, ister iyi ve kötü günlerde verilmeye hazır bulunulan destekle olsun açıkça görülmektedir. Bir evlilik töreninde ip çekme oyununu, şarkı yarışmaları ve at yarışlarını görmek mümkündür (Gülbeyaz 2008). Kırgızlarda evlenecek çiftler, perilerinin, evlilik öncesi etkilenmemesi için üç gün boyunca herkesten uzak, ayrı çadırlarda önlerine bir perde çekilerek bekletilirdi. Daha sonra gelin, damat evine gelince bir ateş yakılır, ateşin etrafında gelin ve damat üç defa dönerek eski hayatlarındaki kötülüklerden arınırlardı. Çünkü Türklerde ateş, temizleyici ve kutsaldır. Bu nedenle yeri, çadırın hem içi hem de dışında merkezi bir konumdadır (Kabirov 1991: 44). Kırgız düğünlerinde gelin ve damat için hemen bir çadır kurulur ve buna "örgöö" denir. Burada misafirler için yerler ayrılır, herkes yaşına ve konumuna göre oturur. Kırgızlarda evlilik kadar ölüm de farklı bir kültürel olgu olarak yaşanır. Ölen kişinin yakınları çadırın etrafında ağtılar söyleyerek acılarını dile getirirlerdi. Çinliler bu törene *Kubbeli otağ altındaki tabut* adını verirler. Kırgız töresine göre, kubbeli otağ altına konan ölü için akrabaları at, koyun ve sığır keserler. Bu töre eski Türk kavimlerinin hepsinde vardır. Buna "Yuğ Töreni" de denmektedir (Erdem 2000, Ögel 1971: 143). Kişi öldükten sonra, hemen bir boz-üy kurulur ve cenaze oraya yerleştirilirdi. Cenazenin bulunduğu kısım ile insanlar arasında bir perde çekilerek fiziksel ayırım sağlanırdı. Bu perde çekme fenomeni, düğün günü gelinin bulunduğu yere perde çekilmesine benzerliği ile dikkati çeker. Pamir yaylasındaki bu sosyal faaliyetlerin büyük bölümü kışın büyük çadırlarda yazın çadır dışındaki ortak alanda yapılmaktadır (Polat 2008).

Kırgızlar, Pamir yaylasındaki sosyo-kültürel konumlarını göçebe hayatını sürdürerek devam ettirmiş, dış dünyaya fazla açılmadan, kendileri olarak kalabilmeyi başarmışlardır. Türk kavimlerini, "Büyük devlet kurmuş Türkler ile "Dağ ve vadiler arasında kalmış Türkler" şeklinde ikiye ayıran Bahaeddin Ögel (2001: 13) şöyle der: "Dağ ve vadiler arasında sıkışmış, dış dünya ile ilgileri az olan Türkler, Türk geleneklerinin en eski ve öz olanları ile yaşamışlardır".

2.2. Ulupamir Köyü

Ulupamir, Van'ın Erciş ilçesine 32 km uzaklıkta kurulmuş bir Kırgız köyü'dür. Pamir Yaylası'ndan göç etmek zorunda kalan bir bölüm Kırgız'ın yaşadığı bir yerleşim alanıdır. Pamir ve Tanrı Dağları'nın havasını Türkiye'de hissettiren Ulupamir Kırgız köyü'nde yaklaşık 3000 Kırgız yaşamaktadır. Köylerinin adı da geldikleri yer olan Pamir'den esinlenerek Ulupamir konulmuştur.

Köy, geleneksel yaşamda meydana gelen değişimlere rağmen, zaman ve mekâna direnmeye çalışan bir yerleşim profili oluşturmaktadır. Aileler, devlet tarafından 1982 yılında yaptırılan konutlarda oturmaktadır. Pamir kadar olmasa da kışları oldukça soğuk geçen bu köyde yaşam, iklim ve sosyo-ekonomik çizgilerin belirlediği bir görüntü çizer. Çoğunlukla küçükbaş hayvancılığın yapıldığı köyde, hayvanların kullanım alanı genişler. Hayvanlardan elde ettikleri sütlerin bir bölümü köylerinin sınırları içerisinde bulunan, mandıralara verilmekte, geri kalanı kendi kullarılarına ayrılmaktadır. Köyde yaşayan kadınlar kendine özgü renkli kıyafetlerini yaşamlarının bir parçası haline getirmişlerdir. Mesela evli kadınlar, başlarına beyaz eşarp, evlenmemiş kızlar ise kırmızı eşarp takarlar. Köyde kadınlar için popüler ve göz alıcı bir meslek el işlemeciliğidir. Günlük hayatlarında kullandıkları malzemeleri bu işte oldukça başarılı şekilde birer kültürel öge hâline getirmişlerdir. Hemen her evde genç kız ve kadınların yaptıkları el işleri, istek üzerine değerlendirilmekte, bir bölümü de ev döşemelerinde ve çeyizlerde kullanılmaktadır.

Günlük yaşamın detayları Kırgızların geleneksel kültüründen izler taşımaktadır. Kırgız kültüründe statü yaşla belirlenen bir olgudur (Bates 1971: 181). Bu kültür, köy yerinde de geçerliğini korumaya devam etmektedir. Genellikle kararlar geçmişte olduğu gibi yaşlılar tarafından alınır ve gençler olabildiğince buna uymaya gayret ederler.

Kırgız kültüründe kapı çalma adeti yoktur. Göçebe bir toplum oldukları için çadır kültüründe kapı çalınmaz; örtü vardır, "örtme" işlemi, kapamak işleminden farklılık gösterir. Yabancılar kapı çalar, fakat yerel halk için böyle bir durum söz konusu değildir. Misafirperverlik Pamir'den gelen geleneklerden biridir. Gelen kişiye yöresel yemekler yapılarak, evin en iyi odasında ağırlanır.

Kırgız kültüründe törenlerin etli ziyafetle yapılması oldukça sık görülen bir durumdur. Neredeyse her aktivite koyun kesiminden sonra verilen ziyafetle süslenir. Herhangi mutlu bir olaydan sonra koyun kesilir ve komşular ziyafete çağrılır.

Kırgızlarda düğünler, geleneksel özelliğini koruyan önemli sosyal olaylardan biridir. Düğünler, nişan töreniyle başlar ve oldukça ritüel görüntülere sahne olur. Nişan iki gün sürer. İlk gün yakın akraba ve komşuların yardım ettiği “Boursok” adı verilen ekmeğin pişirilmesiyle başlar. Kadınlar kalabalık hâlinde yazın bahçelere, kışın, çadır (varsa) veya evin giriş bölümünde oturur ve yufka hâlinde açtıkları hamuru ince ince keserek küçük dilimler hâlinde kazana dökerler. Erkekler ise ateşin alevlenmesi ve ekmeğin karıştırılıp kızartılmasıyla görevlendirilir. Her gelen erkek büyük süzgeci diğerinden alır belli bir süre ateşle uğraşır ve bu işlem sürekli ekmeğin pişirilip bitimine kadar devam eder. Pişirilen ekmeğin, evde kurulan bir sofranın ortasına gelişi güzel serilir. Gelen komşular ve akrabalar sırayla eve geçerek ekmeğin yerler ve beraberinde hazırlanan sütlü çayı içerler. Kırgız düğünleri hareketli ve eğlenceli sahnelerle çevrilidir. Düğünlerdeki geleneksel yemek düzenleri de farklı değildir. Erkekler için bahçede sofralar hazırlanır, kadınlar çocuklarıyla birlikte çadırı kullanır. Kalabalık ailelerden oluşan köy de yemekler hep yer sofralarında yenir. Bunun hem sofranın bereketini arttırdığına hem de sohbet etmenin en iyi imkânını sağladığına inanılmaktadır. Düğün hazırlıklarında kadınlar önce toplu olarak gelin için yorgan yünü arttırırlar. Mevsimine göre yöresel çadır ve evin önü bu alanlar için kullanılır. Yünler arttırılıp kumaşlar kesinince yorganlar dikilmeye başlanır. Evde yapılan bu hazırlıklarda gelin, evin bir başka odasında tüm olup bitenlerden habersiz bekler, dışarıya çıkması yasaktır. Aynı uygulama nikâh sonrası erkek içinde uygulanır. Evlenecek erkek, gelinin baba evine geldikten sonra gelin ve damat bir odaya bırakılır, oda içinde onların bulunduğu bölüme bir örtü çekilerek 3 gün herkesten ayrı tutulur. Düğün günü, kalabalık kız evine varınca, cümbüş de başlar. Evin önünde yeni evlilerin saçları ağarana kadar birlikte olmaları dileğiyle, herkes birbirine un atar. Erkekler düğünün şerefine *buzkaşiye* başlar. *Buzkaşi*, onlara atalarından yadigâr kalan bir atlı oyunudur. Kafası kesilmiş bir oğlağı yakalayarak en ileriye sürmek için dörtmala herkes yarışır. Savaşçılığıyla ünlü Orta Asya erkeklerinin *buzkaşi* oynayarak, at sürme yeteneklerini geliştirdikleri ve savaş için alıştırma yaptıkları söylenir. Ulupamir Köyü'nden Abdulzahir Koşar (2011), bunların eski bir gelenek olduğunu ve hâlen devam ettirildiğini vurgulamaktadır.¹

Ulupamir halkı her ne kadar kendi kültür örüntülerini yaşatmaya çalışsa da, geçen zaman diliminde birçok değişim yaşanmıştır. Bu halk, günümüzde mevcut toplumsal düzeniyle kendi yağında kavrulmakta, bir de görülmeyen ya da önüne geçilemeyen bir kültürel deformasyonla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle kültürel çatışma, düşündürücü bir noktaya ulaşmaya başlamıştır. Köyde yetişmiş, belli bir yaşa gelmiş erkek çocukları büyük oranda aile

denetiminden sıyrılmaktadırlar. Yüksek öğrenime devam edemeyen gençler, büyük şehirlere iş amacıyla gitmekte ve büyük şehirlerin yaşam biçimine olan hayranlıklarını, köye gelince yansıtmaktadır. Dinsel hayatta katı kurallar zamanla yerini daha ılımlı bir anlayışa bırakmıştır. Özellikle eğitim seviyesinin yükselmesi ve yaşlıların toplumsal hayattaki etkisinin azalması bu yönde değişimi oldukça farklı bir yöne çekmiştir.

Ulupamir Kırgızları, yaşanan değişimlere rağmen kültürlerini yaşatmada kararlı görülmektedir. Bu amaçla, her yıl Haziran ayında “Ayran Şölenleri” adı altında bir organizasyon düzenlemekte, kültürlerini yaşamaya ve yaşatmaya çalışmaktadır. Özellikle, bu şenliklerde kurulan çadırlar, geçmişten günümüze mekânın geçirdiği aşamayı anlatır niteliktedir.

3. Çadırdan Konuta Mekânın Dili

Eski Türkler gök kubbesini bir çadır gibi düşünmektedir. Bahaeddin Ögel, Türklerin iki âlemlerinin olduğunu, bunlardan birinin kendi aileleri ile birlikte geçirdikleri dünyaları olan çadırları, ikincisi de büyük Tanrı âlemi. Bu ise, gök kubbenin altında ve üstünde düzenlenmişti. *Türk devleti ise, yerle Gök kubbesi arasında, Dünyanın yönlerine göre yerleştirilmiş ve kurulmuş, üçüncü bir varlık idi.* Uygurca yazılmış olan Oğuz destanında Oğuz-Han şöyle diyordu: *Kün tuğ bolgıl, kök kurıkan!* Yani: “Güneş, tuğumuz, bayrağımız olsun; gök de çadırımız!” Türkler bunları söylerken, kendi dünya imparatorluğu ideallerini de ifade ediyorlardı. Sembolik olarak güneşi Türk devletinin bayrağı ve gök kubbesini de, bir çadır olarak düşünüyorlardı (Ögel 1971: 141-142).

Tarihte göçebe bir medeniyete sahip olan Türk kavimlerinin birçoğu milatla beraber yerleşik düzene geçerken, Kırgız Türklerinde göçebelik geleneği günümüze kadar gelmiştir. Göçebe medeniyetin ayrılmaz parçası olan çadır kültürü, Kırgızların sosyo-kültürel hayatına damgasını vurmuştur. Tarihi belgelerde ilk olarak kimler tarafından yapıldığına dair bilgilere pek rastlanmamakla birlikte, Çin kaynaklarında Boz Ev'in, milattan önce III. yüzyıllarda yaşamış en eski uygarlıklar tarafından kullanıldığı belirtilmektedir. Özellikle Sak, Hun, Gyan-Gyun (Kırgızların, Gyan Gun ismi ile adlandırıldığını Çin tarihçisi Ban Gu belirtmiştir) ve Usun Türkleri tarafından kullanılan bir ev olduğu kaydedilmiştir (Bartold 2002: 6). Arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular arasında, Boz Ev'in önemli kısımları da bulunmuştur. Bunlar, Altay'ların *Pazırık* denen bölgesinden keşfedilmiş ve bulgular milattan önce V. ve III. yüzyıllara ait olduğu tespit edilmiştir. Çinli tarihçi (Sima Tsyau) yazdığı bir eserinde: “Göçmenler, kapısı Doğru'ya yönelen ve yuvarlak şekilde yapılan evlerde yaşarlar” der (Cusupov 1996: 191-493).

Gök kubbeye benzeyen “Boz Üy”(Gri Ev) adını verdikleri çadırlarının en tepesinde güneş ışığının girdiği bir açıklık (tündük) yer alır. Bu açıklığın şekli bir güneş içindeki üy'ü ifade eder. Türk kültüründe ve dolayısıyla Kırgız kültüründe ev (çadır, üy) yani ocağın büyük önemi olduğu için Kırgızlar bayraklarına, çadırın tepesindeki bu şekli sembol olarak yerleştirmişlerdir (Koç 2002: 79-88). Kırgız Türklerinde sadece barınma yeri olarak görülmeyen çadır, gece barınak, gündüz de işlerin görüldüğü mekândır. Türkler, öldükten sonra da çadırdaki kalacaklarını düşünerek, kümbet ve türbelerini çadır şeklinde yapmışlardır.² Eski dönemlerden itibaren yazları serin, kışları sıcak olan *boz-üy*'lerde yaşamlarını geçiren Kırgızlar, çadırın iç dekorasyonlarını da basit, sade ve pratik olarak oluşturmuşlardır. Göçebe Türk kültüründe akrabalığa dayanan güçlü bir bağlılıktan dolayı bağımsız yaşama birimleri olan çadırlar (oda/hane), *çadır önü* olarak adlandırılan açık bir alan etrafında sıralanmışlardır. Çadır, ailenin *özel alanı*, ortadaki açık mekân ise akraba olan ailelerin *ortak/genel alanı*dır. Çadırlarda iç mekân kadar dış mekânda çok önemlidir. Sıcak günlerde, yemek çadırların yanındaki ocakta pişer, halı, kilim ve örtüler bu bölgede dokunur, koyunların yünleri kırılarak çadırın dışında dövülür. Bütün bu işler kadınlar tarafından ortaklaşa yapılır. Gündelik hayat içinde gerçekleşen eylemlerde kollektif bir çalışma ve iş bölümü bulunmaktadır (Kutlu vd. 1993). Göçebe bir millet için en uygun vasıta olan çadır, binlerce yıldır değişmeden bugüne kadar ulaşmıştır. Çadırın yapısı ile düzeni, inanılmaz kolay ve elverişlidir. Bu yuvarlak ev, uzun ince sırıklardan, halatlardan, kapı ve evi tamamlayan yuvarlak *tündük*'ten oluşmaktadır. *Tündük* hem ışık geçiren pencere, hem de havalandırma bacası yerine kullanılır. Geceleri ve yağmurlu havalarda bu delik keçe ile örtülür. Evin üst kaplaması “çiy” olarak adlandırılan hasır ve keçeden yapılmış olup, kış soğuşundan ve yaz sıcağından korumaktadır. Çadırın tam merkezinde ocak, onun arkasında da evin refahını gösteren yükükler bulunmaktadır. Maharetli usta çadır parçalarını 25 gün içinde yaparken, bunlar ortalama olarak 25 yıl kullanılır. Çadırın esas iç süs donatımını millî desenlerin ihtişamı ve çeşitliliği ile büyülendiren duvar ve yer halıları temsil etmektedir. At takımları, mezar taşları ve binalarda kullanılan Kırgız resimleri ve oymalarında hayvan boynuzu motifi ön plandadır. Kırgızlar parlak kırmızı, beyaz ve mavi renklerini severler. Bu yüzden dekoratif sanatları da her zaman parlak renkler, göz zevkine hitap eden ferahlık ve canlılık içerir (Uzun 2008).

Zamanla çadırdaki bulunan birçok eşya eski işlevi ve önemini kaybetmiş ve oda süslerine dönüşmüştür.³ Bu tip yapılarda, yan duvarlar ve tavanın oluşumu önemlidir. Yan duvarlarına “kerege”, “derim”, “kanat”, adı verilir. Kerege birbirlerini uygun yerlerinden ince kayışlarla bağlanmıştır. Toplandığı zaman birbiri üzerine gelerek bir demet oluşturan *kerege* kucakta

kolaylıkla taşınabilir. Kurulacak yer belirlendiğinde, bu keregeler açılarak bir yuvarlak teşkil edecek şekilde bağlanır ve 2- 2,5 metre yüksekliğinde bir kafes meydana getirilir. Kanatların bir yerinde güneşin doğduğu yöne gelmek üzere bir kapı çerçevesi"eşik" konulur. Çadırın iskeleti genellikle söğüt ya da çam ağacından ıslak veya ısıtılarak bükülen çıtalardan yapılır. Çadır kurulduktan sonra her tarafı saran geniş kuşaklar ile çadırın her yeri sarılarak rüzgâra karşı direnci artırılır. Bundan sonra duvarları dışarıdan sarılır. Zengin insanların çadırlarında duvarlara halılar asılır (İnan 1973). Çadırın kapısından girilince sağ tarafta at derisinden yapılan kımız tulumu (*saba*) ve onun yanında yemek kapları yer alır. Kiler olarak kullanılan kısmın yanında yatak ve yatağın hemen yanında ev sahibinin giyim kuşamı ve silahlarına asıldığı bir demir kazık bulunur. Bu donatılar, fakir ya da zengin genellikle bütün çadırlarda olan ortak özelliklerden biri olup yöresel mirası simgelemektedir.⁴

Geçmişten günümüze bu yöresel miras zaman içerisinde değişmeye başlamıştır. Pamir Yaylası'ndan Ulupamir köyü'ne uzanan yaşamda, Kırgızlar için mekân, farklı bir anlam içerir. Bu köyü diğer köylerden ayıran en temel özellik, konut biçimi ve yerleşimindeki farklılıktır. Çevre köylerde gelişmiş güzel bir yerleşim ve mimari tarz görülürken; burada planlı ve sınırları belirlenmiş bir yerleşim dikkati çekmektedir. Devlet tarafından yapılmış evler, yöresel köy evlerinden çok farklı tasarlanmıştır. İki katlı, bitişik iki daireli yapılan bu betonarme yapılarda alt kat, hayvanlar için ayrılmış, üst kat ise iki oda, bir salon, banyo, mutfak ve tuvaletten oluşmaktadır. Göçebe bir toplum oldukları için mimari anlamda bir değişim düşünülmemiştir. Köyde sonradan yapılan yeni bir yapı yoktur. Evlenme nedeniyle ortaya çıkan konut açığı, hayvanlar için yapılan alt katın değiştirilerek eve dönüştürülmesi sonucu giderilmiştir. Zamanla, köyden, gerek Erciş merkeze gerekse de İstanbul başta olmak üzere diğer şehirlere göçler nedeniyle boşalan evlere başkaları yerleşmiş, böylece konut açığı kapatılmıştır (Tunç 2010).

Evlerin tasarımında, kullanıcı kimliği ve ihtiyaçları tam olarak dikkate alınmadığından kullanım aşamasında bazı sorunlar yaşanabilmektedir. Ahırların küçüklüğü, odunluk ihtiyacı, mekân kullanım özellikleri, sayı ve boyut olarak yetersiz kaldığından, köy insanı bu ihtiyaçlar için evinin önünde ek birimler oluşturmak zorunda kalmıştır. Bu birimler yerel malzeme olan topraktan yapılarak geleneksel çizgiler oluşturulmuş, iki tarafı dış bahçe duvarıyla kapalı bir alan, ön tarafa dikilen birkaç ağaç direk sayesinde üzeri branda ile kapatılarak kullanım alanı arttırılmıştır. İçinde ocağın yer aldığı küçük bahçeler, ekim yapmaktan ziyade hayvan otlatmaya,

sosyal olaylarda kazanlarla yemek pişirmeye yarayan yöresel işlemlere dönüşür. Dış mekân kullanımında geçmişten gelen yaşam kültürünün izleri, düğün, ölüm kış hazırlığı vb. eylemlere hizmet edecek şekilde yansıtılır.

Dışarıdan oldukça sade görünen köy evleri içeride farklı bir dünyaya açılır. Küçük odalar, geçmişten gelen yüklük detaylarıyla yeniden oluşturulmuş, büyük oda, çadır düzeninde olduğu gibi yer yaşamına uygun, yer minderleri ve yastıklarıyla donatılmıştır. Duvarların büyük bölümü yöresel motiflerin yer aldığı halı ve kilimlerle çevrilidir. Bu sayede mekânın tek düzeligi ve sadeliği büyük bir görsel zenginliğe ulaşmıştır. Çadır iç mekânının merkezinde yer alan ocak, yerleşik düzende önemini ve kutsallığını kaybetmemiş, sadece kültürel adaptasyon sürecinde odanın kenarına çekilmiştir. Oda kullanımı, çadırdaki olduğu gibi fonksiyonel olup, gündüz oturma, gece yatma eylemlerine cevap verir. Gece yere serilen yataklar gündüz kaldırılarak oturma amaçlı kullanılır. Kullanılan yatak, döşek ve yorganlar yerel doğal malzemelerden (yün, keçe vb.) yapılmış olup, geçmiş alışkanlıklar devam ettirilmektedir. Bazı evlerde kilim için tezgâhlar kurulmuş, kilim ve hediyelik eşya yapımı gerçekleştirilmiştir.

Değerlendirme

Pamir ve Ulupamir arasında yerleşim ve mekânın anlamı, benzerlikler yanında farklılıkları da anlatan özellikler taşır. Pamir yerleşimi, zorlu bir coğrafyada farklı bölgelere dağılmış kümeler halindedir. Göçebe yaşam tarzının ve geçim kaynaklarının getirdiği sınırlılıklar içinde yapılan çadırlar (üy), yöresel iklim ve malzemenin gerektirdiği bir yapım tarzı ortaya çıkarmıştır. Mekân içi ve dışı fonksiyonel olup esnek bir planlama sunar. Çadırın içi ve dışı sosyo-kültürel faaliyetlere hizmet edecek şekilde planlanmıştır. İç mekân donatısı, hareketli, kullanılan malzeme ve motifler doğal ve yöreseldir. Çadır iç mekânı, doğal aydınlatma ve havalandırma özelliklerine sahip olup, ısısal konfor ve iklimsel özelliklere uygun olarak, ocak ve ısı yalıtımı sağlayan çadır örtü ve dokumaları ile çevrelenmiştir.

Ulupamir köyünde mekân, buraya göç eden Kırgızlar için farklı bir dili yansıtır. Geldiklerinde hazır yapı buldukları bu konutlar, Pamir'in (geleneksel Kırgız üy'lerinden) üy'lerinden çok farklıdır. İklim ve yerleşim benzerlik göstermekle birlikte yapısal ve mekânsal kurgu farklıdır. Köyün yaşlılarının geçmişe ve Pamir'e özlemleri hala devam etmektedir. Köy halkı, değişen yaşam koşullarına uyum göstermeye çalışsa da öz benliklerini ve kimliklerini, mekân iç kullanımı, donatı ve yöresel motiflerde yaşatmaya çalışmaktadır. Geçmişten günümüze uzanan hayvancılık, hal-kin ana geçim kaynağı olduğundan mekân içi ve dışı bu kriterlere göre düzenlenmiştir. Ancak gerek boyut gerekse sayı açısından bu mekânlar

yetersiz kalmış ek mekânlara ihtiyaç duyulmuştur. Sosyal olaylar, çadır yaşamının gerektirdiği kültürel süreklilik içinde kaç-göç olgusu(mahremiyetin yoğun yaşandığı yerlerde kadın ve erkeğin ayrı bulunması) olmadan serbestçe yaşanmaktadır.

Tablo 1. Pamir ve Ulupamir Köyü Yerleşiminde Mekânsal Özellikler

PAMİR YAYLASI		
Mekân Adı	Fiziksel Tanım	Sosyo-Ekonomik Tanım
Yerleşim Alanı	<ul style="list-style-type: none"> • Dağ ve vadi yerleşimi • Kümesel dağılım • Karasal iklim özellikleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Hayvancılığa dayalı yaşam • Göçebe kültürü • Boy'lardan oluşan topluluk
Bina (Göçebe Çadır)	<ul style="list-style-type: none"> • Geleneksel yapım tarzı • Esnek tasarım • Söküp, kurulabilir çadır • Kolay kurulum • İklimsel koşullara uygunluk • Yerel malzeme kullanımı 	<ul style="list-style-type: none"> • Her aileye bir çadır düzeni • Ekonomik yapım • İhtiyaca göre kullanım • Aileler arası yakın iletişim • Dini inançlara bağlılık
İç Mekân	<ul style="list-style-type: none"> • Hareketli donatı • Esnek kullanım • Göçebe yaşama uygun donatı • Görsel zenginlik 	<ul style="list-style-type: none"> • Mevsimlik sosyal kullanım • İhtiyaca göre kullanım • Yöresel motifler
Dış Mekân	<ul style="list-style-type: none"> • Çadır önü ortak alan • Hayvancılığa uygun dış mekân • Hayvan barınağı • Ocak 	<ul style="list-style-type: none"> • Sosyal faaliyetler (Düğün, ölüm, oyun vb.) • Yemek pişirme • Halı, kilim dokuma • Yün çırpma • Hayvansal ürünleri değerlendirme

ULUPAMİR KÖYÜ

Mekân Adı	Fiziksel Tanım	Sosyo-Ekonomik Tanım
Yerleşim Alanı	<ul style="list-style-type: none"> · Dağ ve vadi yerleşimi · Bitişik yerleşim düzeni · Karasal iklim özellikleri 	<ul style="list-style-type: none"> · Hayvancılığa dayalı yaşam · Yerleşik Kültür · Çekirdek aile yapısı
Bina	<ul style="list-style-type: none"> · Güncel yapım tarzı · Sabit tasarım · Yerleşik Konut · Betonarme yapı malzemesi · İklimsel koşullara uyumsuzluk · Ahır boyut ve sayısında yetersizlik 	<ul style="list-style-type: none"> · Her aileye bir konut düzeni · Ekonomik olmayan yapım · Dini inançlara bağlılık
İç Mekân	<ul style="list-style-type: none"> · Hareketli donatı · Esnek kullanım · Ana mekânda sürdürülen · Görsel zenginlik 	<ul style="list-style-type: none"> · Geleneksel iç mekân kullanımı · Ekonomik donatı kullanım · Yöresel motifler
Dış Mekân	<ul style="list-style-type: none"> · Konut önü ortak alan · Hayvancılığa uygun dış mekân · Ek hayvan bannağı · Ocak 	<ul style="list-style-type: none"> · Sosyal faaliyetler (mevsime uygun) · Yemek pişirme · Halı, kilim dokuma · Yün çırpma · Hayvansal ürünleri değerlendirme

Sonuç

Pamir dağlarından Ulupamir köyüne göç eden Kırgız Türkleri için yaşam ve mekân farklı bir anlam içerir. Göçebelikte kan bağına dayanan ve oba biçiminde organize olan geniş aile yapısı yerleşik düzende nüfus artışı, kalabalıklaşma, kan bağıının zayıflaması ve yabancılaşma sonucu değişime uğramış, küçülmüş ve içe kapanmıştır. Yerleşik hayata geçişte, yaşanan tüm zorluklara rağmen öz kültürlerine sahip çıkmaya kararlı görünen bu halk, günümüzde yaşadıkları coğrafyaya uyum sağlamaya çalışmaktadır. Köyde yaşayanlar, kültürel sürekliliğe katkı sağlamakla beraber, başka şehirlere göç edenler, modern apartmanlarda ev süsleri ve eşyalarında, geçmişi yaşamaktadırlar.

Devletin onlara vermiş olduğu Ulupamir Köyü'nde, huzurlu ve güvenli bir hayat kurmaya çalışan Kırgızlar için çadır, sadece elverişli ve konforlu bir yaşama aracı olarak kalmayıp, zengin kültür mirasını taşıyan derin, kapsamlı ve estetik bir çerçeve hâline dönüşmüştür. Kentsel yaşam tarzının gelişmesi ile çadır mukaddes bir hava ile çevrilmiştir.

Kırgızlar, onlara ana kucağını açmış bu topraklarda benliklerini koruyabilmek için uğraş vermekte, her ne kadar Türkiye'deki şartlardan etkilenmiş olsalar da renkli hayatlarını geleceğe taşımaya kararlı görünmektedir.

23 Ekim 2011 tarihinde Van-Erciş'te 7,2 şiddetindeki büyük can ve mal kayıplarının yaşandığı depremde, köyde evleri yıkılmamakla birlikte zarar gören Kırgızların bir bölümü, deprem ve soğuk iklime uygun özellikler gösteren üy'lerini yeniden kurarak olumsuz koşullara direnmeye çalışmış, tekniğine uygun yapılan geleneksel yapıların önemine dikkat çekmişlerdir.

Geleneksel kültürümüzün önemli bir parçasını oluşturan çadırlar, yaşam kültürünün yanında, çevresel koşullara gösterdiği uyum ve dayanımın özgün örneklerinden biridir. Oysa günümüz konutlarının mekânsal dili yaşam kültürümüzden gittikçe uzaklaşmakta, birbirine benzer kalıplara dönüşmektedir.

Geçmiş yaşamak mümkün olmasa bile geçmişten dersler çıkarmak mümkündür. Bunun en iyi örneklerinden biri, Kırgız yaşam kültüründe mekânın dilini anlayabilmektir. Böylece geleceğe taşınabilecek veriler elde edilebilir.

Açıklamalar

- ¹ Abdülzahir Koşar, Söyleşi, Ulupamir Köyü, 2011.
- ² Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam (2008). "Anadolu'ya Selçuklu Mührü". *Konya Haber*, Konya'nın Gündemi.
- ³ *Kırgızistan Ülke Raporu* Ankara: (2005), Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- ⁴ Alim Vatan, Söyleşi, Ulupamir Köyü, 2011.

Kaynaklar

- Barthold, Vilhelm (2002). *Kırgızlar*. Çev. Ufuk Deniz Aşçı. Konya: Komen Yay.
- Bates, Daniel G. (1971). *Güneydoğu Anadolu'da Göçebe Yörük Yerleşmeleri Üzerine Bir Çalışma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Enstitüsü Yay.
- Cusupov, Kenges (1996). *Kırgızdar*. Bişkek: Kırgızistan Soros Fondu Yay.
- Dor, Remy (1988). "Türkiye Kırgızları". Çev. Levent Yüksel. *Tarih ve Toplum* 9: 348-353.
- Dor, Remy ve Zhenhua, M.H. (1995). *Kırgız Ruhu-Manas*. Bişkek: Ala To.
- Erdem, Mustafa (2000). *Kırgız Türkler*. Ankara: Asam Yay.
- Gülbeyaz, Kürşat (2008). "Milli Kırgız Düğünü". *Akademik Bakış* 15: 1-12.

- Gömeç, Saadettin (1999). *Tarihte ve Günümüzde Kırgızlar*. Ankara: Akçağ Yay.
- İnan, Abdülkadir (1973). "Orta Asya Türklerinde Çadır ve Kımız". *Türk Folklor Araştırmaları* 3: 288.
- Kabirov, Azim (1991). "Pamirdik Ata-İnileribizdin Salt-Sanaları". *Kırgız Ayılı* 8: 44-49.
- Keskin, Abdülmetin (2003). "Pamir'den Van Erciș'e Bir Göç Hikayesi". *Diyalog Avrasya* Güz 10: 32- 38.
- Koç, Saadettin (2002). "Ay ve Güneş Motiflerinin Kırgız Kültüründeki Yeri". *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi* (Yaz): 79-88.
- Kutlu, Malik ve Bernard Repond (1993). *Afghanistans, The Kirghiz of Pamir, The Road To Exile*. Published by Association Suisse des Amis de l'Afghanistan, Lausanne.
- Ligeti, Lajos (1925). "Kırgız Kavim İsminin Menşei". *Türkiyat Mecmuası* 1: 235-249.
- Ögel, Bahaeddin (1971). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: MEB Yay.
- _____, (2001). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Pekacar, Çetin (1997). "Pamir Kırgız Türkleri". *Yeni Türkiye* 16: 1299-1303.
- Polat, Kemal (2008). *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: TDV Yay.
- Pulleyblank, Edwin G. (1990). "The Name of Kirgiz". *Central Asiatic Journal* 34: 98-108.
- Seyfioglu, Ali Rıza (2001). "Orta Asya'dan Levhalar: Kırgızlar ve Memleketler". *Türk Yurdu* 9-10: 28.
- Tunç, İsmet (2010). "Ulupamir'de Sosyo-Kültürel Yaşam ve Toplumsal Değişme". <http://gezegenismet.blogspot.com> [Erişim tarihi: 24.01.2014]
- Uzun, Gülsine (2008). "Doğu Turkistan Kırgız Türkleri". *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3: 7.

From the Pamir Plateau to Ulupamir Village: Kirghiz Socio-Cultural Life and the Rhetoric of Space

Mine Baran*

Abstract

Kirghiz people are among the oldest communities of Turkish society. The Turkish Kirghizes, who migrated from Pamir Plateau to Pakistan and were temporarily settled in Malatya and Van and who were afterwards settled permanently by the Turkish government in a newly constructed village in Ercis, Van, have been getting along with the locals of the area for 29 years while still retaining their own culture despite variations in their lifestyle. However, the effects of this migration from Pamir to Ulupamir and the changes in their living conditions have begun to erase the historical traces of this people, who have suffered great pains during this adventure.

There are existing studies on Kirghiz Turks, but these are mostly on their history, art, and literature. Their living spaces, on the other hand, have not been adequately researched, yet it is these spaces that reflect the living culture and retain the historical traces of communities.

The aim of this paper is to identify the socio-cultural characteristics of the Kirghizes between the Pamir Plateau and Ulupamir Village by analyzing their spatial environment and to reveal the remains of this culture, which is gradually disappearing / continuing.

Keywords

Kirghiz people, Pamir Plateau, Ulupamir Village, Tent, boz-üy, space

* Assist. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Architecture – Diyarbakır / Turkey
mbaran40@gmail.com

Аннотация

29

Ключевые слова

* .o.
mbaran40@gmail.com